

Hospodářská družstva v českém zemědělství.

Hospodářské družstvo, zřízené s majetkovým ručením členstva dle zákona o výdělkových a hospodářských společenstvech ze dne 9. dubna 1873, č. 70. ř. z., jest u nás nejmladší větví hospodářského spolčování. Kdežto bylo u nás formy společenstev dle uvedeného zákona užito hojně a s nepopíratelným zdarem již od let ku tvoření ústavů úvěrních (záložen), zůstala tato forma sdružení dlouho nevyužívána, pokud běželo o podporu hospodářských zájmů obyvatelstva zemědělského zřizováním společných podniků obchodních a výrobních. Teprve poslední léta oživila ruch i na tomto poli sdružování. Marně po léta slovem psaným i mluveným působeno u nás theoreticky k majetkovému sdružování zemědělského obyvatelstva, marně poukazováno k rozvoji družstev zemědělských ve státech jiných. Obyvatelstvo hospodářské ve vrozené nedůvěře k věcem novým vyčkávalo, až místo theoretických rad nalezne praktický vzor družstva, které na půdě domácí dobře se osvědčilo. Na tato prvá, dobře působící družstva čekati musilo české zemědělství poměrně velmi dlouho; ale jakmile družstva taková tu byla, ihned na četných stranách objevila se snaha po zřizování družstev podobných. »Slova hýbají, příklady táhnou.« Vidno tu, jak cenným v případech těchto jest prvý dobrý vzor a jak velice jest na prospěch, vzory takové co možno podporovati a odměňovati.

Rozvoj hospodářských družstev počal u nás družstvy nákupními a prodejnými. Prvé počátky družstev těchto datují se u nás teprve z počátku tohoto desetiletí a mají původ svůj ponejvíce v rozšířeném používání hnojiv umělých. Hnojiva tato zakupována společně v obci neb v hospodářském spolku. Když rozměry nákupu stoupaly, přistoupeno posléze ke zřízení zvláštního družstva. Družstvo nakupuje společně, opatřuje chemickou kontrolu jakosti

hnojiv a poskytuje dle potřeby i jistý úvěr za dodané zboží. K nákupu hnojiv přistoupily postupně i jiné látky, zejména semena, jadrná krmiva, v případě nouze o píce i seno, sláma a pod., různé potřeby hospodářství (uhlí, kolomaz a pod.) a místy i stroje hospodářské. S menším zdarem setkalo se provádění společného prodeje hospodářských produktů, zejména společný odbyt obilí. Úkol tento předpokládal nejen značnější rutinu obchodní, nýbrž i větší kapitál a zařízení skladištní, jehož mladým družstvům po většině se nedostávalo. Zdá se, že obor ten nové zvláštní formě družstev — družstvům skladištním — podobně jak tomu jest v Německu, zůstane vyhrazen.

Dalším stupněm v rozvoji společenstevním jsou společenstva výrobní, jež předpokládají po většině netoliko větší obeznanost v příčině správy podniku, nýbrž kladou též na podílňiky své větší požadavky co do účastenství majetkového. Přistupuje tu, pokud se týče správy podniku, ku stránce obchodní ještě stránka technická, kdežto v příčině účastenství majetkového vyžaduje podnik vedle kapitálu provozovacího též náklad zařizovací (stroje a případně i budovy). Z těchto příčin družstvo výrobní bylo až do nedávna mezi rolnictvem zjevem zcela ojedinělým.

Obrat ve stavu tomto učinila u nás rolnická družstva mlékařská. Družstva tato, pro něž po léta odbornými přednáškami a kursy připravována půda, konečně zapustila kořeny. Po nezdářených ojedinělých pokusech zřízena první česká družstva mlékařská roku 1895 na Vysokomýtsku v sousedství Moravy, kde již celý kmen mlékařských družstev po řadu let působí. V krátké době v okresu vysokomýtském a v jeho sousedství (litomyšlském a j.) vyrostla celá řada družstev mlékařských. Jsou to drobné podniky, umístěné zpravidla ve zvláště zřízených malých jednoduchých domcích se dvěma místnostmi a malou lednicí. Provozování jest ruční a zařízení mlékáren skládá se z jednoho neb dvou odstředovacích (odsmetáňovacích) strojů, přístrojů na výrobu másla a potřebného nádobí. Některé mlékárny umístěny jsou však též v najatých, zvláště upravených místnostech. Náklad na zařízení podobné mlékárny činí průměrně včetně stavebního nákladu 4—6 tisíc zlatých. Mléko ku zpracování dodávají členové družstva mlékařského, a sice okolo 600—900 litrů denně pro jednu mlékárnu. Mléko platí se dle obsahu tuku, a sice zpravidla za 1% tuku při 1 litru 1·1 až 1·2 kr. Dodávaná mléka jsou mnohde velmi tučná a přesahují až 5%

tuku.*) Odstředěné mléko vrací se většinou dodavatelům mléka pro potřebu jejich hospodářství. Výrobkem mlékáren jest t. zv. čajové máslo. Vyrobená másla jsou jemná, a to buď úplně sladká neb nasládlá a prodávají se kilogram za zl. 1·10 až 1·20.

Mlékárny celkem dobře pracují, ač tu i tam — zejména u drobnějších podniků — bylo by si přát více přesnosti ve výrobě. Méně šťastně postaráno jest o stránku obchodní. Jsouť družstva po většině odkázána na místní obchodníky, kteří výrobky jejich skupují a sami dále prodávají.

Jinému typu náleží mlékařské družstvo, které současně as založeno bylo v Plzni (Útušicích) a které má za účel dodávati hlavně mléko pro městské obyvatelstvo.

Celkem lze říci, že družstva mlékařská, jakkoli co do obchodní a místy i co do technické stránky zapotřebí mají dalšího rozvoje, zapustila přece u nás kořeny a jsou na zjevném postupu. Vliv družstev na hospodářství podílníků lze místy již nyní zjevně stopovati a jeví se v lepším zpeněžení mléka a ve vzrůstu počtu dojnic.

Vedle družstev mlékařských zařizují se v poslední době družstva ovocnická, sloužící ku zpracování ovoce sušením, výrobou vín ovocných, ovocných nápojů lihových a pod. Jedno z družstev těchto (na Mělníce) obstarává obchodní stránku stanice ku zpracování ovoce, zřízené při škole ovocnicko-vinařské. Dalším typem jsou družstva lnářská, kteráž na některých místech teprve se zřizují a sloužití mají ku zpracování lnu ve společné třelně. Náklady zařizovací působí tu největší obtíže, ježto běží zde zpravidla o kraje chudé.

Důležitý podnět pro majetkové sdružení rolnictva poskytuje společné užívání hospodářských strojů. Jakkoliv podobný družstevní podnik nepředpokládá zvláštního odborného vedení, přec družstev toho druhu u nás poměrně málo existuje, neboť rolnictvo, jež povahou svou nerado hovoří přesnějším formám, opatřuje si namnoze stroje ku společnému používání, aniž by k tomu cíli zvlášť-

*) Odebíráním a placením mléka dle obsahu tuku, což umožněno jest zdokonalenými nyní tukoměry Gerberovým a j., zajištěn hlavně zdar družstevního působení v mlékárnách rolnických. Nedostatkem jednoduchého způsobu zjišťování tuku v mléce mařeny ponejvíce dřívější snahy po zřízení spolkových mlékáren a okolnost tato byla nepochybně též příčinou zaniknutí jedné z prvních družstevních mlékáren českých v Moravanech na Pardubicku.

ních družstev zřizovalo. Tam, kde běží o větší objekty majetkové (parní pluh, vozová váha), bylo by však zřizování družstev na místě a bylo by takto lze dosíci i rozmnožení a sesílení rolnických sdružení strojních. Poukazujeme tu na příklad Moravy, kde po obcích venkovských pomocí družstev rolnických byla zřízena celá řada vozových a dobytčích vah, jakých rolnictvu v Čechách namnoze velmi citelně se nedostává.

Družstva pro zvelebení chovu dobytka, jež vedle prací organizačních mají též úkoly majetkové (nákup plemeniva, zprostředkování odbytu dobytka a pod.), zařizují se u nás dosud ve prostší formě spolků dle zákona spolčovacího z roku 1867; teprve v poslední době jeví se snaha ustavovati družstva tato na základě majetkovém dle zákona o hospodářských a výdělkových družstvech z r. 1873.

Zřizování družstev a podniků družstevních ponecháno bylo až dosud iniciativě a péči samých interesentů, kteří též v příčině financování podniků družstevních odkázáni byli po většině na vlastní síly.

Výjimečně dostávalo se podpory majetkové (od ministerstva orby a výboru zemského) družstvům výrobním, zejména družstvům mlékařským k zařízení družstevních mlékáren (subvence 200 zl. až 1000 zl. pro jedno družstvo). V příčině podporování družstev z peněz státních, kteréž prozatím dělo se jen sporadicky, má dle oficiálních zpráv zaveden býti od ministerstva orby jistý systém a bude k cíli tomu zvláštní dotace v rozpočtu ministerstva toho utvořena.

Nedostatku vhodného a levného úvěru k účelům družstevním, jímž družstva hospodářská místy dosti citelně trpěla, odpomoženo bude bohdá zřízením »Jubilejního zemského úvěrního fondu císaře a krále Františka Josefa I.« ku podpoře malovýrobců zemědělských, jenž koncem r. 1898 vstoupil v život. Fond tento má ostatně za úkol podporovati nejen úvěrem, nýbrž i jinými přiměřenými prostředky ruch společenstevní a bylo by na místě, by fond stal se odborným ústředím, jež by vůbec pečovalo o zdravý a jednotný vývoj hospodářských společenstev a razilo cestu novým oborům společenstevního působení.

Nehledě k tomu působení, jehož od úvěrního fondu nadíti se lze, jeví se již nyní toho potřeba, by sdružením se jednotlivých společenstev téhož oboru postavila se organisace družstev na pevnější základ a aby usnadnilo se dosažení některých úkolů družstevních,

jež síly drobnějších družstev přesahují. K cíli tomu radno, by po vzoru družstev ve státech jiných i naše hospodářská družstva spojila se v ústřední jednoty družstevní. Tou dobou jedná se o zřízení družstevních jednot jednak pro družstva nákupní a prodejní, jednak pro družstva mlékařská. Zejména očekává se od jednoty družstev mlékařských rozřešení otázky o dbytu výrobků mlékařských, o něž — jak svrchu zmíněno — dosud drobnými družstvy mlékařskými dostatečně postaráno není.

*

Ku bližšímu znázornění dosavadního rozvoje a působení hospodářských družstev připojujeme několik číslic statistických (dle stavu koncem r. 1898), kteréž jsou zároveň prvním pokusem statistickým v té příčině podniknutým. *) Podotýkáme, že data tato týkají se pouze družstev v krajinách českých a že vyloučena jsou družstva čistě úvěrní (záložny a pod.).

Nejstarší dle původu svého jsou — jak bylo řečeno — rolnická družstva nákupní a prodejní (s jedinou pouze výjimkou škrobařského v Novém Městě n. M.). Družstev těchto jest tou dobou v činnosti 19, a sice v N. Bydžově, Čáslavi, Českém Brodě, Hořicích, Hradci Králové, Chrudimi, Kolíně, Kutné Hoře. Ml. Boleslavi, Něm. Brodě, Pardubicích, Plzni, Rakovníku, Rokycanech, Strakonících, Turnově, Velvarech, Zapech a Zásmukách.

Později, avšak za to mnohem rychleji vyrůstala rolnická družstva mlékařská, jichž dnes stává u nás 21, a sice převážná většina v okresu vysokomýtském a litomyšlském. Jsou to družstva v Běstovicích, Bučině, Hradech Nových, Jarošově, Javorníku, Jehnědí, Leštině, Makově, Přiluce, Plzni, Řepníkách, Seči, Sloupnici Horní, Sloupnici Dolní, Srbci, Střemošicích, Štěnci, Tisové, Vinarech, Voderadech, Záboří.

K tomu přistupují 3 rolnická družstva ovocnická v Hradci Králové, na Mělníce a v Nechanicích, 2 družstva lnářská v Horách Smilových a v Ledči, rolnická továrna na škrobové důstavky v Novém Městě n. M., zelařské družstvo v Plotišti a 3 strojní družstva v Kouřimi, v Rokycanech a Všeťstarech.

Celkem tedy as 50 družstev, pokud existenci jejich šetřením bylo lze zjistiti. Z družstev těchto podalo bližší zprávy o působnosti

*) Data tato opatřena šetřením, českým odborem rady zemědělské provedeným.

své 40. Družstva ta mají dle stavu koncem r. 1898 celkem 4297 členů s 7655 podíly.

Obnos splacených podílů činí celkem 73.062 zl. Počtem členů vynikají družstva nákupní a prodejní (Čáslav 565 členů, Plzeň 532, Kutná Hora 300, Chrudim 251, Ml. Boleslav 241 atd.), obnosy splacených podílů vynikají některá družstva výrobní (škrobárna v Novém Městě 24.000 zl., ovocnické družstvo v Hradci Král. 8280 zl.), vedle nich pak i některá družstva nákupní a prodejní (Plzeň 12.252 zl.). Menší počet členů, jak povahou závodu je vysvětlitelno, vykazují družstva mlékařská; při tom vykazují však také poměrně malé obnosy splacených podílů. Připadát' na 18 mlékařských družstev pouze 8851 zl. splacených podílů. Malý tento obnos podílů lze z části vysvětliti tím, že družstva teprve v posledních letech byla zřízena a že podíly namnoze teprve se splácejí.

Pokud se týče činnosti družstev těchto, podávají došlé zprávy následující obraz:

15 družstev nákupních a prodejních, jež podalo zprávy o své činnosti, zprostředkovalo členstvu svému nákup 86.388 *q* umělých hnojiv, 2290 *q* semen, 11.503 *q* jadrných krmiv, 577 hospodářských strojů a 13.907 *q* jiného zboží. Celková cena nakoupeného zboží činila 513.279 zl. Nákupem hnojiv zabývala se družstva veškerá, nákupem semen a krmiv většina jich, nákupem strojů pouze 7 družstev (ve větším rozměru pouze Plzeňské družstvo s 508 stroji). Menší výsledky vykazuje druhá stránka činnosti těchto družstev, totiž zprostředkování odbytu hospodářských výrobků členstva. V té příčině bylo činnu pouze 5 družstev, jimiž zprostředkován odbyt 2430 *q* obilí a 767 *q* jiných výrobků v celkové ceně 198.077 zl.

Družstev mlékařských podalo zprávy o činnosti své 18. Družstva tato zpracovala 21.567 *hl* mléka a 2601 *hl* smetany a vyrobila 770 *q* másla. Sýra a tvarohu vyrobeno pouze nepatrné kvantum (12 *q*). Družstvo plzeňské dodávalo po většině pouze mléko a smetanu (2841 *hl* mléka, 43 *hl* smetany a 7 *q* másla). Celková cena prodaných výrobků obnáší u družstev mlékařských za r. 1898 celkem 100.604 zlaté. Největší rozvoj obchodů vykazovaly mlékárny v Plzni (strženo 24.746 zl.), v Javorníku u Vys. Mýta (12.319 zl.) a ve Voděradech u Litomyšle (11.153 zl.). Připomenouti sluší, že řada mlékáren teprve průběhem roku 1898 pracovati počala.

Z ostatních družstev vytknouti jest společnou továrnu na důstavky škrobové v Novém Městě n. M., vykazující výrobu (násled-

kem nedostatku brambor r. 1898 zmenšenou) 2437 q škrobu za 31.600 zl., a družstvo pro zužitkování ovoce v Hradci Králové, kdež vyrobeno bylo 866 hl ovocného octa a z menší části i slivovice a ovocného vína v ceně 10.808 zl.

Zajímava jsou též data v příčině postupu tvoření se družstev rolnických. Jedno družstvo (společná továrna na důstavky škrobové v Novém Městě n. M.) pochází z r. 1879, kdežto od této doby až do r. 1890 zřízeno pouze jediné družstvo (Čáslav r. 1884). R. 1890, 1891 a 1892 zřízeno po jednom družstvu, r. 1893 3 družstva, r. 1894 5 družstev, 1895 6 družstev, r. 1896 4 družstva, 1897 5 družstev, r. 1898 pak 12 družstev. Výjimečný vzrůst v r. 1898 způsoben byl zařizováním družstev mlékařských, kterých toho roku v krajině vysokomýtské a v blízkém sousedství zřízeno 11. *)

Z dat těchto patrně, že rolnická družstva v Čechách, byť i rozvojem svým byla opožděna a daleko stála za družstvy ve státech sousedních, stávají se přec již zvolna činitelem, s nímž v hospodářském životě počítati dlužno. Cesta od theorie ku praxi prorážena a zrychleným tempem hlásí se nové útvary družstevní o své místo v hospodářském organismu našem. Snaha po sdružování tryská tentokráte ze samého rolnického stavu, a to zdá se býti dobrou prognosou pro další vývoj. Záleží nyní na tom, aby již od samého počátku povolání činitelé pevnou rukou uchopili se tohoto mladého hospodářského útvaru a ovládající jej jednotným duchem vedli jej ku zdárnému vývoji. Bedlivý zřetel na soustavnost při zřizování nových družstev, organisovaná poradní činnost v otázkách administrativních i technických, revise účetní a pokladní, při družstvech výrobních i inspekce technická, sdružování sourodých družstev ve svazky družstevní ku vzájemné podpoře zejména po stránce obchodní a úvěrní — to vše jsou úkoly, které by raději dříve než později v zájmu zdravého rozvoje družstev měly býti vzaty v úvahu. Lépe a snáze uvéstí věc z počátku v pravé koleje, než napravovati vady a odčiňovati nastalé škody.

Dr. Karel Viškovský.

*) Německých společenstev hospodářských existuje v Čechách dle výkazu za rok 1897 celkem 16, a sice: 12 nákupních, 2 mlékařská, 1 lnářská a 1 družstvo pro zužitkování rašeliny. Kromě toho zabývají se nákupem hospodářských potřeb četné německé spolky raiffeisenské. Německá družstva hospodářská i spolky raiffeisenské sdruženy jsou v ústředním svazku (Centralverband der deutschen landw. Genossenschaften Böhmens).